

Дар'я Сачко

Херсонський державний університет

ТВОРЧА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ Є.К. ГУМЕННОЇ В УМОВАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ В ЕМІГРАЦІЇ (1944–1950 РР.)

Після Другої світової війни (1939–1945 рр.) велика кількість українців у черговий раз були змушені виїжджати за межі батьківщини. Шукаючи кращих умов життя або тікаючи від радянської влади, українські біженці кілька років проживали в спеціально організованих таборах для перемішених осіб (DP). Саме вони за короткий час перетворились на центри громадсько-політичної та культурної діяльності емігрантів, серед яких значний відсоток становили письменники, критики, літературознавці та видавці.

Життя за межами СРСР дало українським письменникам можливість вільно викладати свої думки, експериментувати зі стилем і жанрами та здійснити творчу самореалізацію. Однак таборове існування забиало багато сил та енергії задля задоволення найнеобхідніших потреб будь-якої людини.

Серед тих, хто наважився перевернути своє життя та реалізуватись за межами Радянської України, була і Євдокія Гуменна (1904–1996 рр.) – українська письменниця, учасниця українського літературного життя в еміграції, талановитий його транслятор.

Протягом усього періоду нацистської окупації Києва (1941–1943 рр.) вона перебувала в місті, працювала референтом у відділі пропаганди (пізніше відділ інформації) у Софіївській міській управі та Архіві-музеї переходової доби. Така «співпраця» з нацистським режимом та слава «куркульської агентки в літературі», яку отримала ще в довоєнні часи, змусили її у 1943 р. виїхати з Києва та після довготривалих переїздів оселитись у Зальцбурзі (Австрія).

Життєвий шлях, літературна та громадська діяльність Докії Гуменної є малодослідженими в українській науці. Огляд її літературної діяльності в еміграції, у тому числі в Австрії та Німеччині, представлений у роботах

О. Коломієць¹, Г. Костюка², П. Сороки³, О. Тарнавського⁴. У рамках дослідження щоденників письменниці, їх жанрових особливостей Т. Швець⁵ проаналізувала особливості особистих стосунків та співпраці письменників-членів МУРу.

Метою даної статті є реконструкція життя, творчої та громадської діяльності Докії Гуменної в таборах для переміщених осіб Австрії та Німеччини (1944–1950 рр.).

Літературна та громадська діяльність Докії Гуменної протягом 1944–1950 рр. розгорталась в умовах життя в таборах для переміщених осіб у час відбудови Європи після Другої світової війни. Перебування в таких обставинах для письменниці – «нескладна таборова рутинна», «легке, бездумне життя»⁶, що не вимагало професійної активності. Воно передбачало практично повну залежність від Адміністрації Організації Об'єднаних Націй для допомоги й відбудови (УНРРА), проживання в бараках по кілька сімей в одній кімнаті, погане харчування в спільній кухні та виконання суспільно корисної роботи. Лише переїхавши до табору Пфюрцгайм (Баварія, Німеччина), Д. Гуменна отримала окрему кімнату. До того ж значний психологічний тиск на українців у Ді-пі чинили радянські репатріатори («червоні людолови»), які систематично організовували повернення населення в СРСР.

Не могли знайти порозуміння українці-емігранти й між собою. Особливо гостро постала проблема співіснування «східняків» та «галичан», «советчиків» та «націоналістів». Такий поділ емігрантського суспільства й ворожнеча між представниками різних груп спостерігалась як на побутовому рівні, так й у громадській або професійній діяльності, зокрема літературній.

Докія Гуменна на собі відчула подібне протистояння, хоч про ««партійну структуру» табору нічого не знала»⁷ і намагалась не втручатись у політичні справи. Однак у своїх мемуарах згадує про мельниківців та бандерівців, які контролювали порядок у таборах, перерозподіл продуктів харчування та одягу, які мала в обмеженій кількості. Вона навіть сама отримувала пропозицію стати членом «Української головної визвольної ради» (УГВР), представники якої були й серед «східняків». Активний учасник УГВР Петро Чуйко, агітуючи письменницю приєднатись до їх організації, наголошував на «уенерівському» спрямуванні думок письменниці. Причиною цього стало її переконання, що природною формою майбутньої української держави

¹ О.В. Коломієць, *Проза Докії Гуменної (проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук, Наук. спец. 10.01.01 Українська література*, Київ 2007.

² Г. Костюк, *На перехрестях життя та історії: до 70-річчя літературної діяльності Докії Гуменної*, «Сучасність», 1975, № 4, с. 52–71.

³ П. Сорока *Докія Гуменна. Літературний портрет*, Тернопіль 2003, 495 с.

⁴ О. Тарнавський *Літературний шлях Докії Гуменної*, [в:] *Відоме й позавідоме*, Київ 1999, с. 30–35.

⁵ Т.В. Швець, *Щоденник Докії Гуменної: типологія жанру, історико-літературний контекст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Наук. спец. 10.01.01 Українська література*, Тернопіль 2017, с. 21.

⁶ Д. Гуменна, *Іспит пам'яті. Частина ІХ. Ой, Боже наш, дідівський! Перша серія – (Європа). Нездійснена дійсність. Частина Х*. [в:] ВРФТ ІЛ, ф. 234, спр. 19, арк. 20.

⁷ Ibid., арк. 206.

є Українська Народна Республіка. Але письменниця відмовилась від пропозиції, пояснюючи це своєю аполітичністю й відсутністю необхідних навичок: «<...> Який же з мене політик? Я – літераторка»⁸.

Хоча політична боротьба письменницю мало цікавила, але в міру своїх можливостей і бажання від громадської діяльності не відмовлялась. Вона одразу приєдналась до хору, який був потрібен УНРРА для проведення концертів американським воєнним. Це давало їй можливість займатись улюбленою справою та отримувати краще харчування. Та як тільки хор отримав деяке фінансування, серед виконавців зав'язались різноманітні інтриги. Д. Гуменна одразу пішла з нього й спробувала себе в якості головного редактора стінної газети культурно-освітньої секції УНРРА. Працювала разом з О. Склеповичем й І. Смолієм, але останній швидко відібрав її посаду. Загалом громадська діяльність не приносила задоволення письменниці, а примус до неї викликав обурення⁹. А на лист Любові Дражевської, голови Асоціації жінок-інтелектуалок у США, із пропозицією приєднатись до організації, відповіла досить гнівним листом¹⁰.

Докія Гуменна, не зважаючи на важкі умови життя, залишалась активним учасником українського літературного процесу в еміграції, який у 1940–1950-х рр. зосередився переважно в Німеччині навколо Мистецького українського руху (МУР), організації письменників-емігрантів. Він був створений у 1945 р. з ініціативи Івана Багряного, Віктора Петрова, Юрія Шереха, Ігоря Костецького та інших інтелектуалів. Основне завдання діячі МУРу вбачали в збереженні української духовності в літературі, хотіли служити українському народу та відстоювали ідею високомистецької творчості, що принесла б українській літературі міжнародне визнання¹¹.

Докію Гуменну було запрошено до складу ініціативної групи, але через територіальну віддаленість та матеріальну скруту вона змогла взяти участь тільки в деяких з'їздах і конференціях: з'їзді у Новому Ульмі, 15–16 березня 1947 р. та конференції у Байройті, 4–5 жовтня 1947 р.

Письменниця позитивно відреагувала на утворення об'єднання літераторів та шукала способів переїзду з Австрії до Баварії, щоб бути ближчою до творчих сил еміграції. Але жорстка критика її художніх робіт, відмова в сприянні видання її творів, розгром альманаху «Керма» та ігнорування листів до членів організації призвели до погіршення стосунків між МУРівцями й Д. Гуменною.

Із Юрієм Шевельовим (Юрій Шерех) вона познайомилась на з'їзді МУРу в Новому Ульмі, де він одразу дав зрозуміти, що МУР – результат копіткої праці. Він і засновник, й організатор, і листування є його справою, а не Уласа Самчука – голови об'єднання. До того ж Ю. Шерех звернув увагу, що українською інтелігенцією можна назвати лише три відсотки всієї

⁸ Ibid., арк. 21.

⁹ Докія Гуменна, *Щоденник. Зошити 21, 21, 22, 23, 24; роки: 1948, 1949, 1950* [в:] ВРФТ ІЛ, ф. 234, спр. 1, арк. 106.

¹⁰ Д. Гуменна, *op. cit.*, арк. 197.

¹¹ Х.Д. Басілія, *До історії Мистецького українського руху*, [в:] *Наукові записки НАУКМА*, Київ 2001, т. 19, с. 51.

української маси¹². Гуменна сприймала такий інструктаж дещо образливим.

Не склались взаємини письменниці й із І. Багряним, який обіцяв сприяти друку повісті «Мана» в «Українських Вістях». Робота не була надрукована, а аванс Д. Гуменній видавництво не повернуло. Л. Полтава викликав у письменниці неприємні почуття через свої «геройства» (крадіжки, розбій), які вона характеризувала, як «босякуватість»¹³. В. Державін обурював Д. Гуменну своїм лицемірством: у Німеччині переконував її, що Україні революція 1917 р. була не потрібна й лише в складі Російської імперії вона мала можливість розвитку, а в довоєнні часи в передмові до перекладу «Антигони» Софокла розглядав грецьку класику з класових позицій¹⁴. Напружені стосунки мала з І. Костецьким та Ю. Косачем, О. Бурхгардтом, Д. Горнякевичем.

Чим більше Докія Гуменна втягувалась у роботу МУРУ, тим сильнішим ставало розчарування й невдоволення мистецьким об'єднанням. У листі до Уласа Самчука від 12 серпня 1947 р. вона вказувала, що за два роки існування «МУР став уже не організацією товариської співпраці, а організацією роз'єднаної гризні, сімейності, ареною змагання за престиж, <...> неспроможний керувати літературним процесом і направляти його в нормальне здорове річище, а плентається у хвості безладної стихії»¹⁵. Письменниця мала переконання, що ігнорують її через успіх роману «Діти Чумацького Шляху», а друк недописаних робіт Л. Полтави в той час, як два її рукописи, два роки чекають своєї черги до публікації, пояснювала лише комерційним розрахунком керівництва МУРУ¹⁶.

Звертаючись до голови МУРУ, письменниця скаржитись на вороже ставлення до неї членів організації та на відсутність допомоги у видавничій діяльності й поваги до творчої свободи митця. Вона обурювалась гегемонією на жанри й стилі та цькуванням членів МУРУ, які відстоюють думку, відмінну від «загальноприйнятої» в організації. Письменниця назвала МУР могилою¹⁷ та відмовилась вибачитись за це.

Протягом 1949–1950 рр. МУР фактично припинив своє існування переважно через виїзд його членів до США та Австралії. Ю. Шерех, наприклад, згадував, що МУР для нього був втраченим часом, але не втраченою можливістю¹⁸, як і для багатьох його учасників.

Майже паралельно організовувалось і літературне життя в Зальцбурзі (Австрія). У 1944 р. до табору переїхав український театральний режисер, прозаїк та журналіст Авенір Коломієць. Навколо цієї людини була здійснена перша спроба організувати Літературно-науково-мистецьку спілку. Як згадувала Докія Гуменна, його кімната стала своєрідною штаб-квартирою, куди сходились представники літературної та мистецької таборової спільноти:

¹² Д. Гуменна, *op. cit.*, арк. 110.

¹³ *Ibid.*, арк. 172–173.

¹⁴ *Ibid.*, арк. 173.

¹⁵ *Листи Докії Гуменної до Уласа Самчука* [в:] ВРФТ ІЛ, ф. 195, спр. 1115, арк. 8.

¹⁶ *Ibid.*, арк. 7.

¹⁷ Докія Гуменна, *Щоденник. Зошити 21, 21, 22, 23, 24; роки: 1948, 1949, 1950* [в:] ВРФТ ІЛ, ф. 234, спр. 1, арк. 56.

¹⁸ Ю. Шерех, *Третя сторожа*, Балтимор-Торонто 1991, с. 398.

Ю. Лавріненко, І. Смолій, Й. Гірняк, Є. Головінський та ін.

У результаті довгих розмов та дискусій на літературознавчу тематику А. Коломієць вирішив організувати друкований орган «Керма». Він особисто уклав, редагував і переписав на матриці для друку на циклостилі першу частину журналу. Одним з авторів та редактором виступила й Докія Гуменна. Юрій Лавріненко, ознайомившись із цим виданням (1946 р.), високо його оцінив, вітав «за незалежний напрям, негнучкошійність, <...> обіцяв співробітничати»¹⁹. Тоді ж до А. Коломієця звернувся український мовознавець та літературознавець Богдан Романенчук із вимогою віддати журнал, або він буде знищений. Але успіх першої частини змусив редактора розпочати роботу над другою частиною, не звернувши увагу на погрози.

Після смерті Авеніра Коломієця закінчувати другу частину альманаху «Керма» довелось Докії Гуменній. Із його виходом у 1947 р. у журналі «Нові Дні» на «Керма» з'явилась розгромна критична стаття Юрія Лавріненка «Меланхолійна арифметика», у якій письменник назвав видання макулатурою. Для Д. Гуменної такий відгук став великим ударом. Своє невдоволення діями людини, яка обіцяла підтримку зальцбурзького видання, вона виклала в листі до Ю. Лавріненка: «Я не розумію, чим «Керма» завинила перед МУРом?... «Керма» для мене є органом незалежної громадської думки, яку хочуть за всяку ціну поховати, а також символом духа хоч одної людини, яка не побоялася протистояти вашим ударам»²⁰. Альманах припинив своє існування, а його автори долучились до МУРу.

Діяльність Докії Гуменної обмежувалась не лише участю в літературному житті еміграції. Вона відвідувала різноманітні конференції та зібрання: в Ашафенбурзі слухала лекції професора М. Міллера про археологічні дослідження Приазов'я, цікавилась дослідженнями П. Зайця біографії Т. Шевченка, ідеєю Л. Биковського про організацію українського інституту з вивчення океанології. Вона взяла участь у з'їзді Центрального представництва української еміграції в Діллінгені, де познайомилась із М. Ветуховим і Л. Дражевською, представницею жіночих організацій Л. Коваленко. Письменниця продовжувала підтримувати тісні зв'язки з П. Курінним та Н. Кордиш. П. Курінний часто організовував у містечку Гехштеті та Діллінгені виставки, робив доповіді, охоче спілкувався з Д. Гуменною, корегуючи та доповнюючи її знання з археології. Н. Кордиш також не відмовляла київській подрузі в інтелектуальному спілкуванні та допомагала в написанні однієї з найпопулярніших робіт письменниці «Велике Цабе»²¹.

Не дивлячись на досить насичене інтелектуальне життя, увесь вільний час Докія Гуменна приділяла літературній діяльності, яка була для неї й професією, і громадською роботою. Саме в еміграції після довгих років мовчання відбулось відновлення її літературної справи. Вона публікується в різноманітних виданнях Мистецького українського руху (МУР), видала три томи роману «Діти Чумацького Шляху» та фрагменти повісті «Епізод із

¹⁹ Д. Гуменна, *op. cit.*, арк. 72.

²⁰ *Листи Докії Гуменної до Юрія Лавріненка. 1.06.–27.11.1946 р.* [в:] ВРФТ ІЛ, ф. 215, спр. 116, арк. 12.

²¹ Д. Гуменна, *op. cit.*, арк. 146–149.

життя Європи Критської».

Повість «Епізод із життя Європи Критської» була написана в 1943 р., у 1948 р. було вперше опубліковано фрагменти твору в журналі «Арка», а в 1957 р. вийшла окремою книгою в Нью-Йорку (США). Саме цю роботу український літературознавець та критик Григорій Костюк називає «новітнім висновком прав українського народу» адже однією з ключових проблем повісті є право України на незалежність і рівноправність серед європейських спільнот народів²².

Підтримуючи ідею об'єднаної Європи, Д. Гуменна наголошує, що ХХ ст. – це час великих держав, і жодна невелика країна не може існувати самостійно. Для неї Європа – це «жива, неподільна істота, а не зшите з різнокольорових лоскутків рядно, розвішане на мапі!»²³, тому існує необхідність злиття європейської промисловості, інфраструктури, освітнього та наукового простору тощо. І відповідно серед цих держав має посісти своє законне місце суверенна Україна. Але коли авторка представила роботу на першому зібранні письменників у Зальцбурзі, то повість була розкритикована та «не пройшла націоналістичної цензури», так як не містила згадок про Українську повстанську армію²⁴.

Найбільшим досягненням таборового життя Докії Гуменної стало видання трьох томів роману «Діти Чумацького Шляху» в Німеччині 1948 р. (четвертий вийшов друком у США у 1956 р.). Робота присвячена відтворенню історії двох поколінь однієї селянської родини протягом кількох дореволюційних десятиліть до 20–30-х рр. ХХ століття.

За рекомендацією Галини Петренко, дочки Петра Чуйка та дружини Євгена Петренка, який у таборі Діллінген був «найважливішою бандерівською особою», Докія Гуменна звернулася у редакцію «Української Трибуни», яка погодилася на друк роману. Після виходу трьох томів роботи на неї почала сипатись критика. В. Державін вказував, що авторка й сама не знає, що написала, М. Глобенко – що і таке потрібне, Ю. Шерех назвав роман репортажем, також свої негативні відгуки дали Є. Міщенко, В. Барка, І. Костецький, П. Зайцев, але звичайні читачі книгу купували й тираж розпродувався досить швидко²⁵.

Отримавши гонорар за роман «Діти Чумацького Шляху», Докія Гуменна оплатила друк повісті «Мана» в «Українських вістях». Але через важке матеріальне становище видавництва робота побачила світ лише в 1952 р. уже в США.

Також у таборах для переміщених осіб Докія Гуменна розпочала свою роботу над творами «Скарга майбутньому», «Хрещатий Яр» та «Велике Цабе». Майстернею для письменниці стала таборова канцелярія, де після четвертої години вечора було дуже тихо та ніхто їй не заважав. Дозвіл від керівництва табору не допоміг у звинуваченнях Гуменної в роботі агента на користь СРСР, яка нібито друкувала списки жителів табору для передачі радянській

²² Г. Костюк, *На перехрестях життя та історії: до 70-річчя літературної діяльності Докії Гуменної*, „Сучасність”, 1975, №. 4, с. 64.

²³ Д. Гуменна, *Епізод із життя Європи Критської*, Нью-Йорк 1957, с. 84.

²⁴ Д. Гуменна, *op. cit.*, *спр.* 19, арк. 22.

²⁵ *Ibid.*, арк. 186.

владі. Письменницю було перевірено та знято підозру в шпигунстві.

Таким чином, протягом 1945–1950 рр. відбулось відновлення літературного та громадського життя Докії Гуменної в таборах для переміщених осіб в Австрії та Німеччині. Вона стала активним учасником українського літературного процесу в еміграції в якості члена Мистецького українського руху, по можливості підтримувала творчі та організаційні зв'язки з письменниками, критиками й видавцями. Не дивлячись на важкі побутові умови життя та матеріальну скруту, Докія Гуменна спромоглась видати три томи свого роману «Діти Чумацького Шляху» та розпочати роботу над іншими художніми роботами.

Бібліографія

Басілія Х.Д., *До історії Мистецького українського руху*, [в:] *Наукові записки НАУКМА*, т. 19, Київ 2001.

Гуменна Д., *Епізод із життя Європи Критської*, Нью-Йорк 1957.

Гуменна Д., *Іспит пам'яті. Частина ІХ. Ой, Боже наш, дідівський! Перша серія – (Європа). Нездійснена дійсність. Частина Х.* [в:] ВРФТ ІЛ, ф. 234, спр. 19, 276 арк.

Гуменна Д., *Щоденник. Зошити 21, 21, 22, 23, 24; роки: 1948, 1949, 1950* [в:] ВРФТ ІЛ, ф. 234, спр. 1, 111 арк.

Коломієць О.В., *Проза Докії Гуменної (проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук, Наук. спец. 10.01.01 Українська література*, Київ 2007.

Костюк Г., *На перехрестях життя та історії: до 70-річчя літературної діяльності Докії Гуменної*, «Сучасність», 1975, №. 4.

Листи Докії Гуменної до Уласа Самчука [в:] ВРФТ ІЛ, ф. 195, спр. 1115, 8 арк.

Листи Докії Гуменної до Уласа Самчука [в:] ВРФТ ІЛ, ф. 195, спр. 1115, 8 арк.

Листи Докії Гуменної до Юрія Лавріненка. 1.06.–27.11.1946 р. [в:] ВРФТ ІЛ, ф. 215, спр. 116, 21 арк.

Швец Т.В., *Щоденник Докії Гуменної: типологія жанру, історико-літературний контекст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Наук. спец. 10.01.01 Українська література*, Тернопіль 2017.

Сорока П. *Докія Гуменна. Літературний портрет*, Тернопіль 2003.

Тарнавський О. *Літературний шлях Докії Гуменної*, [в:] *Відоме й позавідоме*, Київ 1999.

Шерех Ю., *Третя сторожа*, Балтимор-Торонто, Смолоскип 1991.

Дар'я Сачко

Херсонський державний університет

ТВОРЧА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ Є.К. ГУМЕННОЇ В УМОВАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ В ЕМІГРАЦІЇ (1944–1950 РР.)

Анотація: Стаття присвячена літературній та громадській діяльності Докії Гуменної в умовах життя в таборах для переміщених осіб в Австрії та Німеччині протягом 1944–1950 рр. Визначено причину її еміграції. Простежено особливості побутового життя в таборових умовах. Автор аналізує творчі зв'язки Докії Гуменної з представниками Мистецького українського руху, визначає особливості особистісного спілкування між письменниками. З'ясовано причини конфлікту між керівництвом МУРу та письменницею. Визначено її роль у виданні одного з перших українських друкованих видань в Ді-пі «Керма». Окреслено коло спілкування та інтереси Д. Гуменної, її участь в інтелектуальному житті таборів для переміщених осіб: участь у наукових конференціях, виставках, політичних справах. Автор звертає увагу на результати літературної діяльності Докії Гуменної, обставини друку її творів «Діти Чумацького Шляху» та «Епізод із життя Європи Критської», «Мана».

Ключові слова: Докія Гуменна, еміграція, табори для переміщених осіб, Мистецький український рух, альманах «Керма».

Daria Sachko

Kherson State University

E.K. HUMANNA CREATIVE AND PUBLIC WORK IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LITERATURE DURING EMIGRATION (1944–1950)

Summary: The article is devoted to the works of Ukrainian writer Dokia Humenna. She was a Ukrainian writer who left Ukraine after the Second World War. During 1944–1950 she lived in camps for relocated people in Austria and Germany. Author of this article draws attention to her public work as an editor, and soloist of the choir. An important stage of Humenna's activity was cooperation with Artistic Ukrainian Movement (MUR). She was participating in the congresses and the conferences of this organization, she published their writings in MUR's journals. Dokia Humenna witnessed the negative phenomena in the organization and condemned them. This became a feast of conflict between the writer and the organization. For some time she collaborated and edited the journal «Kerma». Her works were relevant and gained popularity among the people. But colleague-writers criticized her for exaggerated realism. Dokia led an active intellectual life, attended scientific exhibitions, listened to lectures on archaeology, was interested in politics in camps for relocated people. During 1944–1950 she continued her creative work – she published «Dity Chumatskoho Shliakhu» novel and «Episode

from the life of Europe Cretan». Dokia Humenna started work on «Great nob», «Complaint to the future» and others.

Keywords: Dokia Humenna, Artistic Ukrainian Movement, camps for relocated people.